

NOGIRONLIKNI BELGILASHDA TIBBIY-IJTIMOY EKSPERTIZA TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISHNING HUQUQIY MASALALARI

Axmedova Dilbarxon Davranovna

O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti mustaqil izlanuvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21332675>

Annotatsiya

Bu tezisda nogironlikni aniqlashda qo'llaniladigan tibbiy-ijtimoiy ekspertiza tizimining huquqiy asoslari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, bu tizimning nogironligi bo'lgan shaxslarning konstitutsiyaviy huquqlarini ta'minlashdagi ahamiyati va bu sohada olib borilayotgan islohotlar tahlil qilinadi. Bundan tashqari, nogironlikni belgilash mezonlari, ekspertiza tizimining tashkiliy-huquqiy mexanizmlari, xorijiy tajribalar va milliy qonunchilikni yanada yaxshilash yo'nalishlari ilmiy jihatdan asoslab beriladi.

Аннотация

В тезисах исследуются правовые основы системы медико-социальной экспертизы при установлении инвалидности, ее значение в обеспечении конституционных прав лиц с инвалидностью, а также содержание проводимых реформ в данной сфере. Особое внимание уделено критериям установления инвалидности, организационно-правовым механизмам деятельности медико-социальной экспертизы, зарубежному опыту и перспективам совершенствования национального законодательства.

Abstract

This paper examines the legal basis of the medical and social assessment system for determining disability, its role in ensuring the constitutional rights of people with disabilities, and the reforms underway in this area. It also scientifically explains the criteria for determining disability, the organizational and legal mechanisms of the assessment system, international experience, and priority directions for improving national legislation.

Kalit so'zlar: nogironlik, tibbiy-ijtimoiy ekspertiza, TIEK, reabilitatsiya, mehnat huquqi, ijtimoiy himoya, ICF, xalqaro tajriba.

Kirish

Asosiy masala inson huquqlarini himoya qilishdir, jumladan nogironligi bo'lgan shaxslarning huquq va erkinliklarini amalda ta'minlash ham muhim yo'nalishlardan biridir. Zamonaviy huquqiy davlatda nogironlik faqat tibbiy holat sifatida qabul qilinmaydi, balki bu shaxsning jamiyatda teng va to'laqonli ishtirok etish imkoniyatiga ta'sir ko'rsatuvchi ijtimoiy-huquqiy hodisa sifatida ko'riladi. Bu yondashuvga ko'ra, nogironlik shaxsning individual muammosi emas, balki jamiyat va atrof-muhit bilan bog'liq ijtimoiy hodisadir. BMTning Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi ham shu tamoyilni qo'llab-quvvatlaydi.¹ Shu bois, nogironlikni aniqlash jarayonining qonuniy, shaffof va xolis bo'lishi fuqarolarning konstitutsiyaviy huquqlarini ta'minlash uchun zarurdir.

Asosiy qism

O'zbekistonda so'nggi yillarda nogironligi bo'lgan shaxslarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimini yaxshilashga qaratilgan keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Bu islohotlarning asosiy maqsadi nogironlikni aniqlash va baholashning zamonaviy usullarini joriy etish, tibbiy-

¹ Convention on the Rights of Persons with Disabilities. United Nations. New York, 2006.

ijtimoiy ekspertiza tizimini xalqaro standartlarga yaqinlashtirish va fuqarolarning huquqlarini yanada yaxshiroq himoya qilishdir.

Bugungi kunda tibbiy-ijtimoiy ekspertiza nogironlikni belgilashdan tashqari, fuqaroning reabilitatsiya ehtiyojini aniqlash, uning mehnat faoliyatini davom ettirish imkoniyatlarini baholash va davlat tomonidan ko'rsatiladigan ijtimoiy yordamni belgilashda ham muhim rol o'ynaydi. Shuning uchun bu institutning huquqiy asoslarini yaxshilash nafaqat ijtimoiy himoya tizimining, balki mehnat, pensiya va sog'liqni saqlash sohalarining ham samaradorligini oshiradi.

Nogironlikni aniqlash tizimi tibbiy va huquqiy mezonlarning bir-biriga mos kelishiga asoslanadi. Amaldagi qonunchilikka ko'ra, biror shaxsni nogiron deb tan olish uchun uchta asosiy shart bir vaqtning o'zida bo'lishi kerak: organizm funksiyalarining doimiy buzilishi, hayot faoliyatining cheklanishi va shaxsning ijtimoiy himoya hamda reabilitatsiya choralariga ehtiyoj sezishi. Bu mezonlarning birgalikda mavjudligi nogironlik maqomini belgilash uchun huquqiy asosdir. Bu yondashuv Rossiya Federatsiyasining 2006-yildagi 20-fevraldagi «Shaxsni nogiron deb tan olish tartibi va shartlari to'g'risida»gi 95-son Hukumat qarorida ham mustahkamlangan va BMTning Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasida nazarda tutilgan ijtimoiy modelga mos keladi.²

O'zbekistonda tibbiy-ijtimoiy ekspertiza tizimining huquqiy asoslari so'nggi yillarda sezilarli darajada yaxshilandi. Xususan, 2022-yildagi Vazirlar Mahkamasi 62-son qarori bilan bu xizmatning tashkiliy tuzilmasi qayta ko'rib chiqildi va ekspertiza jarayonlarini tashkil etishning yangi mexanizmlari joriy etildi.³ Bu islohotlar natijasida ekspertiza faqat tibbiy tashxis qo'yish bilan cheklanmay, balki shaxsning funksional imkoniyatlari, ijtimoiy moslashuv darajasi va reabilitatsiya salohiyatini ham umumiy baholashga yo'naltirildi.

Biroq, amaliyotni ko'rib chiqqanda, ba'zi tizimli muammolar hali ham mavjudligi ko'rinadi. Masalan, ba'zi hududlarda malakali ekspertlarning kamligi, psixolog va reabilitologlarning doimiy ishtirok etmasligi, baholash mezonlarining hududlar bo'yicha bir xil qo'llanilmasligi hamda zamonaviy diagnostika usullaridan foydalanishning cheklanganligi ekspertiza sifatiga va xolisligiga salbiy ta'sir qilmoqda.

Shuningdek, nogironlikni baholashda shaxsning faqat tibbiy holatini emas, balki uning ijtimoiy faolligi, mustaqil yashash imkoniyatlari va jamiyatdagi ishtirokini ham hisobga olish zarurati tobora ortib bormoqda. Shu nuqtayi nazardan Jahon sog'liqni saqlash tashkilotining ICF (International Classification of Functioning, Disability and Health) modeli muhim ahamiyat kasb etadi. Bu model nogironlikni inson organizmidagi o'zgarishlar bilan emas, balki tashqi muhit omillari va ijtimoiy sharoitlar bilan bog'liq holda baholash imkonini beradi.

Nogironlikni belgilash tizimini yaxshilashda rivojlangan mamlakatlar tajribasini o'rganish katta ilmiy va amaliy ahamiyatga ega. Germaniya va AQShda tibbiy-ijtimoiy ekspertiza tizimi ko'p tarmoqli yondashuv asosida tashkil etilgan. Bu davlatlarda nogironlikni baholash faqat shifokorlarning xulosasi bilan cheklanmay, balki reabilitologlar, psixologlar, ijtimoiy ish mutaxassislari va mehnat ekspertlarining ham umumiy xulosalari asosida amalga oshiriladi. Bunday yondashuv shaxsning sog'lig'i bilan bir qatorda uning kasbiy salohiyati, ijtimoiy moslashuv darajasi va mustaqil hayot kechirish imkoniyatlarini ham har tomonlama baholash imkonini beradi.

² **О порядке и условиях признания лица инвалидом:** Постановление Правительства Российской Федерации от 20 февраля 2006 г. № 95 // *Собрание законодательства Российской Федерации*. – 2006. – № 9. – Ст. 1018.

³ **O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining** 2022-yil 8-fevraldagi 62-son qarori bilan tasdiqlangan "Tibbiy-ijtimoiy ekspertiza xizmati tashkiliy tuzilmasini va faoliyatini tashkil etishga oid normativ-huquqiy hujjatlar to'g'risida"gi qaror. – Toshkent, 2022.

Masalan, Germaniyadagi Versorgungsämter organlarida ijtimoiy himoya sohasida malakali mutaxassislar va mehnat psixologlarining ishtiroki majburiy. Bu esa nogironlikni aniqlashda subyektiv yondashuvni kamaytiradi, ekspertiza natijalarining xolisligini ta'minlaydi va qarorlarning asoslanganligini oshiradi.⁴ AQShdagi Disability Determination Services (DDS) tizimi tibbiyot, psixologiya va ijtimoiy himoya mutaxassislarining hamkorligiga asoslanadi. Bu model ekspertiza jarayonining shaffofligi va ishonchliligini ta'minlashda samarali usul hisoblanadi.⁵

Xalqaro tajribada Jahon sog'liqni saqlash tashkilotining International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF) modeli alohida o'rin tutadi. Bu klassifikatsiya nogironlikni faqat tibbiy tashxis bilan emas, balki insonning kundalik faoliyatni bajarish imkoniyati, jamiyatdagi ishtiroki va tashqi muhit omillarining ta'siri bilan bog'liq holda baholashni ko'zda tutadi.⁶ Shu jihatdan ICF modeli nogironlikni baholashning bio-psixo-ijtimoiy konsepsiyasiga asoslanib, insonning individual ehtiyojlarini yanada to'liqroq aniqlash imkonini beradi.

O'zbekistonda tibbiy-ijtimoiy ekspertiza tizimini xalqaro standartlarga moslashtirish borasida islohotlar amalga oshirilayotgan bo'lsa-da, ba'zi dolzarb muammolar saqlanib qolmoqda. Xususan, ayrim hududlarda ekspert komissiyalarining to'liq tarkibda bo'lmasligi, psixolog va reabilitologlarning doimiy ishtirok etmasligi, zamonaviy funksional baholash usullarining yetarli darajada qo'llanilmasligi ekspertiza sifatiga salbiy ta'sir qilmoqda. Natijada, nogironlik darajasini aniqlashda hududlar bo'yicha turlicha yondashuvlar kuzatilmoqda va ba'zi hollarda fuqarolarning huquqlari to'liq ta'minlanmayapti.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2011-yil 1-iyuldagi 195-son qarori bilan tasdiqlangan Tibbiy-mehnat ekspert komissiyalari tomonidan organizm funksiyalarining barqaror buzilishi darajalarini aniqlash tartibi to'g'risidagi Nizomga ko'ra, O'zbekistonda tibbiy-ijtimoiy ekspertiza amaliyotida organizm funksiyalarining buzilishi to'rt daraja bo'yicha baholanadi. Bu tasnif nogironlik darajasini aniqlashda asosiy mezonlardan biri bo'lib, shaxsning funksional imkoniyatlari, o'ziga xizmat ko'rsatish darajasi, mustaqil harakatlanishi va ijtimoiy hayotdagi ishtiroki kabi omillarni baholashga yordam beradi. Bu mezonlar asosida nogironlik guruhi belgilanadi va fuqaroga ko'rsatiladigan ijtimoiy himoya hamda rehabilitatsiya choralari aniqlanadi.⁷

Shuningdek, amaldagi tizimda nogironlik asosan organizm funksiyalaridagi buzilishlar darajasiga qarab baholanadi. Biroq, zamonaviy xalqaro yondashuvlar shuni ko'rsatadiki, nogironlikni baholashda shaxsning jamiyatdagi faolligi, mehnat faoliyatini davom ettirish imkoniyati, ta'lim olish va ijtimoiy hayotda ishtirok etish darajasi ham muhim mezon sifatida hisobga olinishi kerak. Aynan shu jihatlar nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlarini yanada samarali himoya qilishga yordam beradi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda tibbiy-ijtimoiy ekspertiza tizimini yanada rivojlantirish uchun bir qator ustuvor vazifalarni bajarish maqsadga muvofiq. Xususan, ekspertiza mezonlarini ICF standartlari bilan uyg'unlashtirish, raqamli axborot tizimlarini joriy etish, ekspert komissiyalarining ko'p tarmoqli tarkibini to'liq shakllantirish hamda ekspertlarning malakasini

⁴ **Welti F.** *Behinderung und Rehabilitation im sozialen Rechtsstaat: Freiheit, Gleichheit und Teilhabe behinderter Menschen.* – Tübingen: Mohr Siebeck, 2005. – 287 S.

⁵ **Social Security Administration.** *Disability Evaluation Under Social Security.* – Baltimore: SSA Publication, 2022. – P. 12–15

⁶ World Health Organization. *International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF).* Geneva: WHO, 2001.

⁷ **O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining** 2011-yil 1-iyuldagi 195-son qarori bilan tasdiqlangan "Tibbiy-mehnat ekspert komissiyalari tomonidan organizm funksiyalarining barqaror buzilishi darajalarini aniqlash tartibi to'g'risida"gi Nizom

muntazam oshirib borish tizim samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Shu bilan birga, nogironlikni baholashda shaxsning ruhiy holati, ijtimoiy moslashuv darajasi va reabilitatsiya salohiyatini ham umumiy baholash amaliyotini kengaytirish zarur.

Bu yo'nalishlarda amalga oshiriladigan islohotlar nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlarini yanada ishonchli himoya qilish, ekspertiza natijalarining xolisligi va shaffofligini oshirish hamda milliy tizimni xalqaro standartlarga moslashtirishga xizmat qiladi.

Xulosa

Tibbiy-ijtimoiy ekspertiza tizimi nogironlikni belgilash bilan cheklanmay, balki nogironligi bo'lgan shaxslarning konstitutsiyaviy huquqlarini amalga oshirish, ularni ijtimoiy himoya qilish va jamiyat hayotiga to'laqonli integratsiyalashishining muhim huquqiy mexanizmidir. Shu sababli, ekspertiza jarayonining qonuniyligi, xolisligi va shaffofligini ta'minlash fuqarolarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilishda alohida ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot natijalari O'zbekistonda tibbiy-ijtimoiy ekspertiza tizimini yaxshilash bo'yicha izchil islohotlar amalga oshirilayotgan bo'lsa-da, ekspertiza mezonlarini qo'llash amaliyotida, mutaxassislar tarkibini shakllantirishda hamda funksional baholash usullarini joriy etishda ba'zi muammolar saqlanib qolayotganini ko'rsatdi. Bu esa nogironlikni baholash jarayonining sifati va bir xilligiga ta'sir qilishi mumkin.

Xalqaro tajriba tahlili shuni tasdiqlaydiki, nogironlikni baholashda faqat tibbiy ko'rsatkichlarga tayanish yetarli emas. Shaxsning kundalik hayot faoliyati, mehnat qilish imkoniyati, ijtimoiy moslashuvi hamda atrof-muhit omillarini umumiy baholash ekspertiza natijalarining yanada xolis va adolatli bo'lishini ta'minlaydi. Shu nuqtayi nazardan Jahon sog'liqni saqlash tashkilotining ICF modeli zamonaviy ekspertiza tizimini rivojlantirish uchun muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Shu boisdan, O'zbekistonda tibbiy-ijtimoiy ekspertiza tizimini xalqaro standartlar asosida izchil rivojlantirish, uning tashkiliy-huquqiy mexanizmlarini takomillashtirish hamda ekspertiza jarayonida inson huquqlariga yo'naltirilgan yondashuvni yanada kuchaytirish nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlarini ishonchli ta'minlash va ularning jamiyatdagi faol ishtirokini qo'llab-quvvatlashga xizmat qiladi. Bu yo'nalishdagi islohotlarning davom etishi mamlakatda ijtimoiy adolat tamoyillarini mustahkamlash va inklyuziv jamiyatni shakllantirishning muhim omillaridan biridir.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. **О порядке и условиях признания лица инвалидом:** Постановление Правительства Российской Федерации от 20 февраля 2006 г. № 95 // *Собрание законодательства Российской Федерации*. – 2006. – № 9. – Ст. 1018.
2. **O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining** 2022-yil 8-fevraldagi 62-son qarori bilan tasdiqlangan "Tibbiy-ijtimoiy ekspertiza xizmati tashkiliy tuzilmasini va faoliyatini tashkil etishga oid normativ-huquqiy hujjatlar to'g'risida"gi qaror. – Toshkent, 2022.
3. **Welti F.** *Behinderung und Rehabilitation im sozialen Rechtsstaat: Freiheit, Gleichheit und Teilhabe behinderter Menschen*. – Tübingen: Mohr Siebeck, 2005. – 287 S.
4. **Social Security Administration.** *Disability Evaluation Under Social Security*. – Baltimore: SSA Publication, 2022. – P. 12-16.
5. **O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining** 2011-yil 1-iyuldagi 195-son qarori bilan tasdiqlangan "Tibbiy-mehnat ekspert komissiyalari tomonidan organizm funksiyalarining barqaror buzilishi darajalarini aniqlash tartibi to'g'risida"gi Nizom.

6. Convention on the Rights of Persons with Disabilities. United Nations. New York, 2006.
7. World Health Organization. *International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF)*. Geneva: WHO, 2001.